

GUBA ANDRÁS SCHP – TORNAY KRISZTINA M. PETRA SSND

A szerzetesi férfi-beavatás A jászói premontrei templom ikonográfiája

A szakrális tér iniciációs, beavatási tér is egyben.¹ Ahogy Kunszt György írja: „az építészetnek nem csupán a vallás gyakorlásában, hanem létrejöttében is van szerepe”.² Ez a gondolat a szakrális építménynek kiemelt értéket tulajdonít: nemcsak megjelenít, kifejez, szolgál valami önmagánál többet, ami mint „program”, spirituális koncepció megelőzi és készíteti az épület létrehozását, hanem az általa létrehozott, épített valóság működésbe lép és inspirál, közvetít és megjelenít.

Mit taníthat, mit jeleníthet meg egy évszázadok óta működő férfikolostor temploma abból a tudásból, amelyet az itt élők – férfivá válásuk és a férfi hivatásuk sajátos útjára vállalkozva – a premontrei közösség karizmájának segítségével egyénileg és közösségekben megéltek?

Úgy tűnik számunkra, hogy kultúránkban talán csak a szerzetesi hagyomány őrizte meg egy hajdanán mindenütt elevenen élő beavatási folyamat elemeit. Ezek nyomába eredtünk a jászói premontrei kolostor templomának vizsgálatával.

KÖZELÍTÉS A JÁSZÓI KOLOSTORHOZ

Az egykori Abaúj vármegyében, a Bódva mentén fekvő Jászón váratlanul fenégesen magasodik a premontrei vár a látogató előtt: nyugat felől érkezve a községen áthaladva, kelet felől egy hirtelen magasodó, fenyőkkel borított orom mögül bukkan fel a vártemplom, míg délről, a Bódva völgyéből szép, beszűkült völgszorosan találjuk magunkat.

¹ Vö. VÁSÁRHELYI ANZELM OSB: *A templom mint iniciációs tér*, www.bakonybel.osb.hu/tanulmányok01.htm [2011.05.03.]

² KUNSZT GYÖRGY: *A szakrális építészet hermeneutikájáról. Lindsay Jones átfogó hermeneutikai műve és annak legfontosabb előzményei*, Szent István Társulat, Budapest, 2007, 26.

A szerzetesi férfi-beavatás – A jászói premontrei templom ikonográfiája

„A vidék regényességét kitűnően emeli, a vár- és várost északnyugatról környező érc és márványban gazdag heglánczolat, mellynek tövében a zöldelő völgy, a vasgyarak zugása és a hömpölygő patakok lassu moraja kellemesen hatnak a terebélyes fák hűs árnyékában gondolatokba merült vándorra. [...] A jászói vár hazánk jelentékenyebb helyeivel egy sorban részesült, s különféle események színhelye volt, gyakran a pusztítás és mozgalmak sulya alatt romba dőlt s ismét phönixként följult.”³

Körülötte sok minden megváltozott, történelméből tudható, hogy a szerzeteseket többször is elűzték, de eddig mindig visszatértek.

A hely kisugárzása arra indít, hogy megvizsgáljuk: honnan ered, miben fogható meg az a szakrális vitalitás, amit tagadhatatlanul érez-tapasztal az idelátogató. Természetesen egyszerű válasz volna azt mondani, hogy az európai mércével is csodálatos barokk templombelső, a neves festők és szobrászok, a műalkotás ereje és színvonala közvetít évszázados értékeket. Vagy azt, hogy mivel vallásos célú épületekről van szó, ezért evidensen van spirituális töltése a helynek. Ezek a megállapítások természetes választ adnak, mégis: úgy tűnik, van itt még valami többlet, amit a hely közvetít.

„... az ég, a föld és a lakóházak ugyanúgy hagyománnyal rendelkeznek, mint az emberek, és minden talpalatnyi földnek saját 'karaktere' van.”⁴

Az a hipotézis alakult ki bennünk, hogy mivel a jászói kolostor (bár megszakításokkal) majd' egy évezredig a szerzetes férfinevelés és képzés kiemelt helye volt, az összegyűlt tapasztalatok és a transzcendens irányban-dimenzióban megélt egyéni és közösségi történetek sokaságának ereje az, ami megszentelte és feltöltötte a helyet. A hely, a szent tér a késői látogatónak is közvetít abból a valóságból, amit az itt történtek feltártak. Ez a valóság archetipikus mélységeket, örök emberi igazságokat, a létezés szintjén zajló törvényszerűségeket jelent, s ezek érintését, megközelítését elősegíti a helyszín, mintegy magában hordozva. A közvetítés csatornáit elsősorban a templom és kolostor viszonylag késői, barokk korból fennmaradt ikonográfiája, az épület és környezete. Ezek a barokk stílusú elemek továbbadják a keletkezésük előtt eltelt évszázadokból eredő, megszentelődött ha-

³ KOCSISS ÁDÁM cikke: *Vasárnapi Újság* 1854–60, <http://epa.oszk.hu/00000/00030/00175/datum03993/cim204000.htm>

⁴ FRÉDÉRIC DEBUYST: *A hely szelleme a keresztény építészetben*, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005, 8.

gyományt, továbbhordozzák, átalakítva megőrzik és a maguk képi eszközeivel fejezik ki: mindent egységbe foglalnak, sugárzóan és „sommásan”.⁵

A barokk templom és monostor ősi hagyományt hordoz és közvetít, ezt tudva és figyelembe véve elsősorban mégsem a hagyomány felől közelítjük meg. *Alapvetően a szakrális épületegyüttes mai, XXI. századi valóságát vizsgáljuk, a szent tér működését, a szemlélőre-befogadóra tett lehetséges hatását. Ebben a szemléletünkben az a tapasztalat (hipotézis, illetve meggyőződés) vezet, hogy egy szakrális tér „működésében” tetten érhető az adott hely lelke, szelleme, keresztény kifejezéssel élve: karizmája, ez szólít meg, ez indítja meg a nyitottan betérőt, s ennek materializált formái, kifejezői a szakrális teret felépítő elemek.*

Az épületegyüttes, azon belül is a templom áll kutatásunk középpontjában. Megközelítéséhez több irányból kezdünk neki. Először a jászói premontrei kolostor és környezetének kapcsolódására, egymáshoz való viszonyára tekintünk, s e viszonyt értelmezzük hipotetikusan a kolostort létrehozó-fenntartó közösséget és tagjait állítva a középpontba. Ezután térünk rá az épületegyüttes vizsgálatára: a környezetbe-ágyazottság után az elrendezés szimbolikus szerkezetét és szimmetriáját elemezzük. Csak ezek után fordítjuk figyelmünket a templom belseje felé. Ez az egész rendszer spirituális magja, fókusza. A templom részletes leírása után hipotetikusan elemezzük e szent tér működését, személyiségfejlődéshez, belső kibontakozáshoz segítő hatását. Végül összefoglaljuk „a férfi útját”, mint egy sajátosan a beavatások lépcsőfokait végigjáró fejlődési sort, amely a kolostori tapasztalatokon át mélyül és bontakozik ki.

Vizsgálódásunkban végig az a fent leírt alaphipotézis vezet, hogy *ez a szent hely, Jászó, évszázadok alatt férfiak nemzedékei számára volt az érlelődés, a fejlődés, a kibontakozás lehetőségének színhelye, és ennek a folyamatnak az összetevői jelennek meg, fejeződnek ki a helyszín minden elemében.*

A VIZSGÁLÓDÁS ALAPJA – A BAROKK MONOSTOR

A ma látható épületegyüttes döntően a barokk építkezés (1760k.) eredményeképpen jött létre. Ez az építkezés a források szerint a középkori eredetű épületek lerombolásával kezdődött, azok helyén emelték az új tervek alapján elkészült monostort és templomot.

⁵ Bálint Sándor szavait idézi SZILÁRDFY Zoltán: A kegyképek Bálint Sándor szemével, in ID.: *Ikonográfia-kultusz történet*, Balassi Kiadó, Budapest, 2003, 79–83, itt: 81.

A szerzetesi férfi-beavatás – A jászói premontrei templom ikonográfiája

Sajnos, ahogy Oszvald Arisztid írja, nem született összefoglaló munka a premontrei monostorok középkori emlékeiről.⁶ Létezik azonban egy fotókkal dokumentált összefoglaló mű, amelyből némi fogalmat alkothatunk a jászói monostor átépítés előtti formájáról. A *Premontreiek* című könyv⁷ mintegy 40 középkori eredetű premontrei monostorról közöl adatokat, sokról mai állapotukat feltáró fotókat. Ivanics, Ipolyság, de a leginkább Lelesz mai képe felidézi azt a várszerű monostort, amilyen Jászó az átépítés előtt lehetett. A bozóki romok bástyás várfala, és olyan középkori premontrei templomok, mint Túrje vagy Mórchida, Ócsa, a margitszigeti újjáépített román kori templom, vagy akár a romjaiban is lenyűgöző Zsámbék, segítenek felidézni a középkori Jászót.

Egy képet is közöl a kiadvány Jászóról, amely 1749 előtti, a barokk átépítés megelőző állapotot mutat.⁸ Ezen jól látszik a monostort körülvevő vizesárok, a bástyákkal megerősített fal, a gótikus ablakokkal ékes kéthajós templom. Guzsik Tamás szerint a barokk kori újjáalkotásnak, újragondolásnak és szerzetesi építészetben a Tridenti Zsinat új koncepciója érvényesülésének az alapja továbbra is a középkori hagyomány volt.⁹ Így pl. fontos szempontnak látszott, hogy a lebontott középkori templom felett legyen az új, és lehetőleg annak egész terét magába foglalja, továbbá az egykori szent tér felett legyen az új szent tér. Ugyanígy megmaradt a középkori kolostori építészeti hagyományból a *quadrum*, a kolostorudvar, ha esetenként ez szimmetrikusan tükrözve jelent is meg az új tervekben.

Amikor a mai állapotból kiindulva vizsgálódunk, akkor meg vagyunk győződve arról, hogy nemcsak hagyományait figyelembe véve, hanem szerkezetileg, helyszínét tekintve is középkori gyökerekig nyúlik a XXI. században szemlélhető épület számos eleme. Ezen építészeti hagyománynak kevés írott és kutatott nyoma van.

A JÁSZÓI BAROKK MONOSTOR MINT MŰALKOTÁS VIZSGÁLATA

„Van három kulcsfogalom, amely a műre vonatkozó minden konkrét ismeret nélkül segít megérteni a művet, vagy felismerni azt, hogy saját törvényeinek mennyire

⁶ OSZVALD FERENC: Adattár. Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez, *Művészettörténeti Értesítő* 6 (1957) 231–254, itt: 231.

⁷ KOVÁCS IMRE ENDRE – LEGEZA LÁSZLÓ: *Premontreiek*, Mikes Kiadó, Budapest, 2002.

⁸ KOVÁCS IMRE ENDRE – LEGEZA LÁSZLÓ: *Premontreiek*, i. m. 38.

⁹ DR. GUZSIK TAMÁS: *Keresztény liturgiák építésze. III. rész: Nyugati liturgiák és építészetük az újkortól napjainkig*, www.eptort.bme.hu/doc/szakral/szakral3.html

felel meg. Ezek a fogalmak a kompozíció, a rend és az alak. Aki képes e hármasság elemzésére, csak az közelítheti meg egy mű lényegét. [...] Anélkül, hogy lehetőségünk volna ismerni a művész szándékát [...] lehetővé válik az adott művet öntörvénye alapján megítélni.”¹⁰ A három fogalom közül a rend „az intellektus állandó jelenléte az alkotófolyamatban”, a kompozíció értelemszerűen az elrendezés, az alak pedig a megjelenés fizikai, érzékelhető valósága.¹¹

E három szempont szem előtt tartásával látunk hozzá a jászói monostor értelmezéséhez. Megvizsgáljuk a rend/ezettség minőségét, a kompozíciót a tágabb és szűkebb környezet és a monostor tekintetében, a templombelső terében, majd a templom képzőművészeti alkotásainak vizsgálatát is bevonjuk kutatásaink körébe: az általuk létrehozott-kisugárzott világ feltárulását segítve.

ELEMZÉS

I. Az épület és környezete

1. A környezethez való viszony

Az áttekintő vizsgálat során a gyönyörű természeti környezetbe ágyazottság, annak kiemelése, a figyelem fókuszába emelése az első fontos hatás, amit a monostor ránk gyakorol. Nem a magasból tekinti a tájat, mint pl. a bencés monostorok, hanem belesimul abba, bár egyben ki is emelkedik belőle. Környezetébe harmonikusan beilleszkedve épült fel a kolostor és templom együttese, tisztelve a természeti adottságokat.

A monostor ilyen elhelyezése hagyomány a premontréieknél: Szent Norbert „mocsáron” emelte az első kolostort,¹² a névadó Prémontrét, a „pratum monstratum”, „(meg)mutatott rétet-mezőt” Franciaországban. Ezért minden fontosabb alapítás az eredeti, anyakolostort mintázta: lehetőleg hasonlóan ingoványos helyre épülve, tó, víz mellé.¹³ Ha a képek alapján tett észrevételünk helyes, akkor a helyszín kiválasztásakor is fontos szempont volt a hasonlóság az eredeti for-

¹⁰ DÁVID KATALIN: *A szép teológiája, mint a művészi érték megközelítésének módszere*, Szent István Társulat, Budapest, 2006, 15. (Kiemelés tőlünk: G. A. – T. K.M.P.)

¹¹ DÁVID KATALIN: *A szép teológiája, mint a művészi érték megközelítésének módszere*, i. m. 37–38.

¹² Kiss András jászói perjel szíves közlése alapján.

¹³ Kiss András jászói perjel szíves közlése alapján.

A szerzetesi férfi-beavatás – A jászói premontrei templom ikonográfiája

rásra: úgy tűnik, Prémontre hegy(ek) mellett, mocsáron, vagyis sík vidéken épült, erdők közt, kies tájon.

A környezet és a monostor viszonyának megfigyelése további szempontokat vet fel.

Még pontosabban meghatározható a letelepedés tényezőjeként az, hogy lehetőleg forgalmas helyen, útkereszteződés, híd, vásárhely közelében álljon a premontrei monostor. Ezt némely premontrei alapítások középkori magyar nevei is igazolják, mint pl. Jánoshida, Mórighida, Somlyóvásárhely.¹⁴

A premontrei templom és kolostor másként kapcsolódott a környezetéhez, mint a kortárs és szintén reformer ciszterci alapítások. Holnapy Dénes Márton szerint a legfontosabb különbség abban állt, hogy mivel a rend tagjainak nagy része felszentelt pap, kanonok, a lelkipásztorkodás határozta meg a tevékenységüket, ezért az építészetben is megjelent az erre való irányulás. A templomok nyugati homlokzatán kapu nyílt, mintegy beengedve-hívva népet, a templomban pedig népoltár volt, a székesegyházakhoz hasonló elrendezésben.

Amint a jászói barokk kori monostort ábrázoló egyik képen jól látható,¹⁵ a falu akkoriban még nem épült egybe az épületegyüttessel. A település a patak partján, egy dombon áll. A monostor és környezetének viszonyát az alábbi szempontok alapján vizsgáljuk: *kapcsolódás intenzitása, jellege; funkcionális kapcsolódások.*

a) A kapcsolódás intenzitása, jellege

A kolostor ma egybeépülve áll a környező településsel, ugyanakkor elkülönült egységet alkot, fenséges és autonóm birodalmat. Erőt, nagyságot és biztonságot sugároz, eligazít. Része az őt körülvevő világnak, ám el is válik tőle.

A monostor mellett, tulajdonképpen mostanra vele egybeépülve terül el a város, Jászó: tervezetlenül, organikusan fejlődve, a patak mentén terjeszkedve. Terbélyes romatelep, rossz állapotban lévő házak és polgárosult kisvárosias részek: a monostortól függő, neki alárendelt, mellette álló, de tőle nem függetlenül létező település ez. Egyfajta hierarchiát, vagy függést jelez, a különbségeket szemlélteti: a világi és az egyházi, a szegényes, nyomorúságos vagy csak középszerű és a kiemelkedően igényes, színvonalas, remekművű között fennálló ellentétet. Mondhatni, a monostor épített környezete szolgálja az értéket, a színvonalat, de el is marad tőle, amolyan függelék és cseléd-féle. A mindennapok küzdő és változó világa elmarad a teljesebb és maradandóbb mögött. Egyben folyamatos jele

¹⁴ HOLNAPY DÉNES MÁRTON: A rend építésze hazánkban, in Kovács Imre Endre – Legeza László: *Premontreiek*, i. m. 32–34.

¹⁵ http://asztrореge.blogspot.com/2010_09_01_archive.html

annak, hogy a kolostor kiváltságolt és rendkívüli hely, tágabb emberi környezete pedig mindig (feltehetően régebben is) az adott kor közép vagy alacsonyabb szintjén marad. Lehetséges úgy szembeállítani mint szent és profán helyszínt is, a szentnek kijáró megkülönböztetés természetességével.

Ha a személyiségre vonatkoztatjuk mindezt, olyasmit mutat, ami hierarchizált kettőséget, polaritást idéz. Van a belső kert, a spirituális lélek-mag, és kint az anyagi-társadalmi, szociális személyiség-rész. Egyértelmű, hogy erősen felértékelt a spirituális terület. A két terület ilyenfajta hangsúlyos szembenállása, e szembenállás kiemelése tipikusan barokkos szemléletet tükröz, még pontosabban fogalmazva: ennek a szembenállásnak, különbségnek a megjelenésére/megragadására különösen is érzékeny volt a barokk lelkisége.

Ugyanez a hierarchizált szemlélet magában a kert és a kolostor kapcsolatában is tetten érhető. A kolostor-templom önmagában is szigorúan szimmetrizált szerkezete és a mögötte elterülő híresen szép, tervezett kert szintén szimmetrikus világa a természetre is kivetülő rendező, racionálizáló világ fensőbbségét, civilizáltabb mivoltát hirdeti a vad, természeti környezet felett. A kolostor magas szinten megvalósuló művészi rendezettsége tovább hat a kertre, annak rendezettségében is kifejeződik. *Ez az ösztönvilág és a rendezetlen, elemi érzelmek feletti, vagy azok melletti lehetőséget teszi láthatóvá, sőt, bejárhatóvá: a rálátást, a reflexiót vagy legalábbis kontrollt, rendezettséget. A kertben maga a természet hajlik meg a rendező ész előtt, fogadja el irányító-alakító erejét, és képez civilizált, értékes és élvezhető teret.*

Ha egy épület a benne lakó közösség identitását fejezi ki, akkor a külső környezethez való viszonya is szembetűnő. Mit mond arról az épület és a környezethez való viszonya, hogy hogyan látja saját létét a benne lakó premontrai közösség a környezetéhez kapcsolódóan?

Ami Jászón látszik: a harmonikus kapcsolódás a környezethez. Ebben kifejeződik a környezet, a külső világ elismerése, tisztelete, értékelése, illetve a saját tér szabad alakítása saját hagyományoknak, lelkiségnek megfelelően: mindez az egészséges identitás jele. *Az alany és a tárgy, a szubjektum és az objektum, a szemlélő és a szemlélt egymás mellettsége, egyaránt fontos volta válik így láthatóvá. Kettejük egyenrangúsága, egymást kiegészítő volta dinamikus egyensúlyt teremt. Ennek hatása a személyiség fejlődésére egyfajta biztonság, belső egyensúly – az öntudat és az emberi alázat dinamikája.*

A szerzetesi hagyomány mindig nagy hangsúlyt fektetett az aszkézisre. Ez viszszavezethető az ember dualista felfogására, mely szerint test és lélek egységet alkot. A test földi, zabolátlan, akit sanyargatni kell, hogy a lélek szolgálatába álljon. Ez a viszony megjelenik itt is, kolostor és természet kapcsolódásában, de egyáltalán nem ellenséges felhanggal. A szerzetesek bemerészkednek a természetbe, abban rendet

teremtnek, a rendet művelik. Olyan teret teremtenek, ahol a természet ösztönös életereje a művelés által csodálatosan megjelenik. Ez a környezet meghatározza a szerzetesek belső harcának hangulatát a saját test és lélek között.

b) Funkcionális kapcsolódások

Ha más, középkori eredetű monostorok elhelyezkedéséhez hasonlítjuk a premontrei kolostort, feltűnik, hogy a bencésekkel szemben nem magaslaton áll, azonban mintha igényelne valamiféle magaslatot a kiválasztott hely közelében. Ahogy Szent Norbert életében olvassuk, szoros barátságban állt Szent Bernáttal, a ciszterciek alapítójával. Ők szintén a XII. században alapították első monostoraikat, s mindig a völgyet keresték megtelepedési helyül, összefüggésben azzal, hogy földművelő munkát végeztek.

A missziós, prédikáló-lelkipásztorkodó közösségek utakat és találkozási pontokat választottak ki letelepedési helyül. Itt mint viszonyítási pont, biztos hely állottak (ami hitelességet is jelent). Hiteleshelyi funkciójuk különösen Magyarországon volt jelentős: a váradhegyfoki (ma Nagyvárad része) monostor, a lele-szi és a jászói is a környék igazságszolgáltatási, megbékélési helye volt, egyben kiállítója, őrzője az iratoknak. *Védelem és igazság: ez kapcsolódik a premontrei kolostor, elsősorban Jászó funkciójához. A hiteleshelyi működés egyben a törvényes rend biztosítója és őrzője is volt: biztonságot, bizalmat, békét sugárzott létével. A tekintély megjelenítője volt, ami pedig a legfőbb tekintély, a teremtett világ fölötti transzcendens valóság, Isten jelenlétét testesítette meg.*

A rend küldetéséből fakadó helyválasztás erősítette a küldetés felelős vállalását. A hiteleshelyi funkció hivatalosan is hozzájárult ehhez. A kolostor és benne a szerzetesek közössége referenciapontként kellett, hogy szolgáljon. Mindez atyai funkció, mely a kolostorban élő szerzetesek férfiúi voltának atyai vonását bontakoztatta ki. Az apaság ezen áttételes kiélése mindenképpen hozzájárult személyiségük teljesebb kibontakozásához. Az apai funkcióhoz hozzátartozik a rábízottak támogatása is.

A monostor történetéből kiderül, hogy már a középkor folyamán, az újjáalapítás után pedig hangsúlyosan, a premontrei gazdasági vezetés tudatos munkával segítette a környék bányáinak, gazdasági és ipari vállalkozásainak előrehaladását. Munkahelyet teremtett a környéken, illetve a lehetőségeket terjesztette ki, emelte az életszínvonalat. Gondoskodást és iránymutatást jelentett a környék lakóinak. Mint egy családapa, felelősséget vállalt a rábízottakért.

A XVIII. századi újraindulástól kezdődően a kolostor a rendi képzésnek is központja volt. A XIX. század végéről vannak olyan adatok, hogy pl. a csornai prépostság fiataljainak is egy része itt végezte a noviciátust, néhány teológiai évet is. Az 1853-as vizitáció során ezt az együttműködést kimondottan javasolja a Prí-

más.¹⁶ Kunc Adolf csornai perjel is itt végzett 1864-ben.¹⁷ Ilyenformán a monostor a képzésnek is központja volt: itt fejlesztették, tanították és formálták a fiatal rendtagokat. Azoknak a fiataloknak, akiket felvettek a rendbe, a szellemi felemelkedés helyszíne volt a monostor, ami természetesen sokáig – a XX. század közepéig – egyértelmű társadalmi felemelkedést is jelentett.

Ehhez a fejlesztő-gyarápító nevelő munkához kapcsolódott a monostor hatalmas könyvtára, tudós szerzetesei: a környék számára *a premontrei kolostor tehát egyfajta szellemi központ, a fejlődés és szellemi gyarapodás helye, szellemi kincsesháza is volt, folyamatosan.*

II. A monostor épületegyüttesének elrendezése

1. Napév-szimbolika

A mai alaprajz szimmetriát mutat, és a szimbolikus számok alkalmazását az épületegyüttes tervezésében.

Az épületegyüttesnek 365 ablaka van,¹⁸ 12 nagy kéménye, 4 bejárati kapuja: ez a napév ritmusát állítja a néző elé, épületbe foglalva. Hasonló rendszerű a szintén XVIII. században épült szentantali kastély (ma: Svaty Anton), Jászótól nem messze, Selmechánya mellett. Annak hasonló az elrendezése: 365 ablaka, 12 nagy kéménye, 4 bejárata, sőt, 52 szobája és 7 árkádja van.¹⁹

Mindez a térben való egyensúlyos elhelyezés mellett az időben való biztonságos berendezkedést is sugallja. *Örök rendet, egyensúlyt, kozmikus elrendezettséget és abba való betagozódást érzékeltet ez az alapvetően játékos ötlet.*

¹⁶ INZSÖL RICHÁRD PÉTER O.PRAEM: A Csornai Premontrei Kanonokrend belső élete a XIX. század második felében, *Egyháztörténeti Szemle* 5 (2004/2) http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/inzol.htm#_ftnref35; E mögött a két monostort egyesíteni vágyó törekvés is rejtőzött.

¹⁷ INZSÖL RICHÁRD PÉTER O.PRAEM: *A Csornai Premontrei Kanonokrend belső élete a XIX. század második felében*, i. m.

¹⁸ Néhány mára elfalazva.

¹⁹ Későbbi, a XIX. század második feléből való, de hasonló rendszerű a tiszadobi Andrásy-kastély, a beregvári Schönborn-kastély. Ez a hagyománya a lengyeli Apponyi-kastélynak is, illetve a vajtai Zichy-kastélynak: a számszimbolika alkalmazása építészeti divat lett a magyar arisztokraták közt, elsősorban a Loire-menti kastélyok mintájára.

A szerzetesi férfi-beavatás – A jászói premontrei templom ikonográfiája

A természethez való viszony rendező elve, a harmónia megteremtésére törekszik. Ez visszahat a szerzetes belső világának rendjére is. Az épület ráirányítja a figyelmet az idő körforgására és előrehaladására. A benne élő szerzetes ezáltal felhívást kap, hogy saját időbeliségére reflektáljon.

2. Szimmetria

A szimmetria a középkorban babonásan vagy meggyőződésből kerülendő, az ördög művének vagy világának számító rend volt, aminek tudása a barokk korra elhalványult, jelentéktelenné vált. A néphitben a mai napig él annak a tudata, hogy semmit sem szabad tökéletesnek szánni-létrehozni, véteni kell a varrásban, szövésben, építésben, el kell rontani a szimmetriát, mert a tökéletesség véletlen megvalósulása káromlás és az ördög helye. Jászón azonban ellenkezőleg: éppen *a szimmetriában jelenik meg az emberi szellem, a racionalitás és értelem káoszon, sötétségen, ördögön uralkodni képes ereje*. A rend olyan kifejeződése ez, ami rend-szert teremt, áttekinthetőséget, egyszerű tájékozódást, ismétlődések biztonságát, sőt, játékát. Fontos kiemelni, hogy ez a szimmetria egyben játékos is, a szellem és a kreativitás „mulatsága”, mert semmi köze az üres, lélektelenné tevő ismétlődéshez. Ez nem pontos szimmetria, a középkori hagyományokhoz híven, inkább méreteiben, ritmusában az.

III. A templom

1. Épülete, szerkezete

A kolostor temploma egyhajós, kelet-nyugati tájolású, kéttornyú épület. Homlokzata a kolostor homlokzati falával egybeépült, attól mintegy két oldalról „felvezetve” uralja a teret.

„A templom belső tere a jól áttekinthető, egységben tartott jezsuita templomok térkompozícióját fejleszti tovább, a hajó teljesen nyitottan áramlik a szentély felé, a hullámzó falfelületet tagoló, oszlopokkal bővített falpillérek rapszodikus ritmusa siettetni ezt a cél felé sodródást. Az építész által meghatározott teret gazdag művészi élménnyé fokozzák a társművészetek – Kracker Lukács falképei és Krauss János mozgalmas szobrai –, amelyek itt már egészen szerves részeivé válnak az építészeti téralakításnak.”²⁰

²⁰ LEVÁRDY FERENC: *Magyar templomok művészete*, Szent István Társulat, Budapest, 1982, 180–181.

2. A templom ikonográfiai programja

Jávor Anna szerint Jászón a művészek összehangolt munkájához a premontrei atyák készítették el az ikonográfiai programot, az egységes belsőt pedig a templom tervezője, Pilgram minden részletre kiterjedő rajzai határozták meg, aminek kötöttségei közt alkottak a festő, szobrász, illetve márványozó és segédek. Írott források erről nem maradtak fenn, mégis egyértelműen „rekonstruálható a megrendelői szándék”.²¹

A kolostor középkori eredetű titulusa „Keresztelő Szent János”.²² Az ő életéhez kapcsolódó tanítás jól illeszkedik a rendi spirituális programhoz is, és ez a hagyományosan hangsúlyos keresztény téma a barokk korban szintén számos alkotást inspirált.

IV. A templom ikonográfiai leírása

1. A freskók: a párkány fölötti világ²³

A freskókat (5 freskó²⁴) és az oltárképeket (összesen kilenc, amelyből hét nagy és kettő kicsi) Kracker János Lukács (1717–1779) festette 1762–65 közt.

A jászói templom freskói Keresztelő Szent János életét mutatják be. A freskóciklus a következőképpen épül fel: a szentély felől indul a történet a bejárat felé, ám a legutolsó freskó már nem a történet része, hanem a kórus felett Szent Cecíliát ábrázolja az angyalokkal.

²¹ JÁVOR ANNA: *Johann Lucas Kracker. Egy késő barokk festő Közép-Európában*, Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2004, 89.

²² A magyar premontrei alapítások közül még kettőnek a titulusa ez: Jánoshidái és Zsámbéki.

²³ „A barokk templomok képrendjét, ikonográfiai programját írott és íratlan kánonok szabályozták [...]. A boltzaton, a párkányzat felett a Mennyei Jeruzsálem, a megdicsőült Egyház képeit ábrázolták, a párkányzat alatt pedig a küzdő Egyház képeit. Tehát a párkányzat alatti képek tematikája különbözik a párkányzat fölötti képek tematikájától, a két szint együtt alkot egy egészet, egységes ikonográfiai programot.” VÁSÁRHELYI ANZELM OSB: *A templom mint iniciációs tér*, i. m.

²⁴ *Magyar Katolikus Lexikon*, „Kracker” szócikk, szerzője a 9 megemlített freskókba nyilván beleszámítja a kolostoron belül a könyvtárban és ebédlőben festett képeket is, vagy összekeverte az oltárképek számával.

A szerzetesi férfi-beavatás – A jászói premontrei templom ikonográfiája

1. Az első, a szentély feletti jelenet: itt látható Keresztelő Szent János születése. Jobb felől a nők csoportja, köztük a kisgyermeket tartó Erzsébet ül, bal felől az idős apa, Zakariás férfiaktól körülvéve. Felülről egy angyal érkezik a jelenethez, kezében keresztet tartva, mintegy megjövendölve a gyermek küldetését: ő lesz Jézus előhírnöke, a Keresztelő.

2. A második boltíven a betlehemi gyermekgyilkosság jelenete látszik jobb felől, bal felől pedig az, ahogyan a legenda szerint a szikla eltakarja a menekülő Erzsébetet a kis Keresztelő Jánossal.

3. A harmadik boltíven, tulajdonképpen a kupola mezőjén látható a legnagyobb festmény: a pusztai prédikációt ábrázoló freskó. A nézőnek lent, középen állva jelenik meg a prédikáló Keresztelő, tőle jobbra fent, a nézőnek már fejjel lefelé, a közeledő Jézus alakja, emellett számos, színes embercsoport, köztük, a Keresztelővel szemben egy férfi, maga a festő. Itt, a kompozícióhoz kapcsolódóan a freskó négy sarkában fehérrel megfestve a négy evangélista is megjelenik, mivel mind a négy beszél a Keresztelő prédikációjáról, viszont színek nélkül, festett szoborként megmintázva: így ők kívül állnak a jeleneten. A szentély felőli széles hevederíveken az Ecclesia, Synagóga jelképes alakjai, a karzat felőlin Malakiás és Ézsaiás próféta látható.

4. A negyedik freskó Keresztelő Szent János lefejezését ábrázolja. A kép középpontjában egy bitófa áll, a hóhérral. Mellette az előtérben jobb felől Salóme látszik, ő (helyesebben a mögüle előrenyúló, tálcát tartó két kéz, a szolgálja) nyúl a levágott fejért, s a kompozíciót két dzsidás katona egészíti ki.²⁵

5. Az utolsó, már a kórus feletti freskó Szent Cecíliát és az angyalok kórusát ábrázolja. „Felhőkön elrendezett népes csoportjuk”²⁶ közt Szent Cecília orgonán játszik, egy angyal pedig csellón.

2. Az oltárképek: a párkány alatti világ

A főoltárkép

A főoltárkép Jézus megkeresztelkedését ábrázolja. A központi figura Jézus, aki bokáig a Jordán vizében áll, mellette jobbról Keresztelő Szent János éppen vízzel kereszteli, az előtérben tanítványok, idősebb férfiak figyelik a jelenetet, a háttérben pedig angyalok jelennek meg.

A kép összefüggéseit más kortárs kompozíciókkal remekül bemutatja Jávor Anna monográfiájában. Szempontunkból fontos, hogy szorosan összefügg más,

²⁵ Ide tartozna tematikusan a „Heródes lakomája” kép, ami a prelátusi ebédlő mennyezetét díszíti.

²⁶ JÁVOR ANNA: *Johann Lucas Kracker*, i. m. 95.

abban a korban elismert és értékelt alkotások megoldásaival, ugyanakkor sajátos, helyi változata a téma megjelenítésének.

A főoltárkép rendkívül gazdagon kiképzett ornamentikájú, tünpanonos, kettős oszlopos keretbe ágyazva jelenik meg, amelynek tetején az *Atyaisten* trónol. Az oltárkép festett felületén ábrázolt jelenet a keretező oszlopokon át az emberméretűnél nagyobb szobrok kompozíciójával folytatódik, egyetlen élő, eleven rendszert alkotva (a szobrok keze, köpenye benyúlik a kép terébe), ahol azonban a különböző világok egymásba játszanak. A Jézus megkeresztelkedését ábrázoló jelenet a bibliai újszövetség korába visz, *a kép fölött ábrázolt Atya az angyalokkal az örök jelent, a transzcendens világ rendjét állítja elénk, míg a jelenetbe bekapcsolt szobrok a kép két oldalán az Egyház történelmének, tanításának hatalmas gazdagságát idézik elénk.*

A Szentháromság megjelenik a főoltáron: a festményen Jézus, a Fiú és a Szentlélek, fölöttük, más dimenzióban, plasztikusan és színek nélkül, arányai-
ban is megnövelve az Atya.

Az oltár két oldalán reliefben megjelenik, tulajdonképpen folytatódik a jánosi történet két jelenettel: Keresztelő Szent János elfogatása és fogsága.

A jobb oldali első mellékoltár: Mária oktatása

Két püspökfigura vezet a jobb első mellékoltárhoz: még a főoltáron áll Szent Ambrus, jobbra tőle már a falon Szent Rókus. A stallumok felett Szent Jakab apostol áll. Az oltárképen Szent Annát látjuk, amint tanítja a kis Máriát, az előtérben Szent Joakimot, Mária édesapját, valamint néhány angyalfigurát, akik teljes természetességgel vesznek részt a család életében. A festményen néhány realiztikus, kedves elem teszi természetesebbé a családi hangulatot: olló, tű, varródoboz, kiskutya.

A bal oldali első mellékoltár: Immaculata

A főoltártól egy püspök, Szent Miklós, majd Szent Sebestyén szenvedő alakja, a stallumok felett pedig egy apostol, valószínűleg Szent Júdás (vagy Szent Fülöp²⁷) vezet az első bal mellékoltárhoz. Ez Mária mennybevételét ábrázolja szokatlan módon: sem az apostolok, sem Fia, Jézus nincs a képen. Máriát az Atya fogadja és angyalok veszik körül. Az egész jelenet a családi és személyes kapcsolatok híjával magának a belső eseménynek a megjelenítését állítja elénk.

²⁷ JÁVOR ANNA: *Johann Lucas Kracker*; i. m. 99. Júdás Tádé személye mellett szól a türjei párhuzam.

A szerzetesi férfi-beavatás – A jászói premontrei templom ikonográfiája

A jobb oldali második mellékoltár: Szent Ágoston

A kompozíció egy püspököt ábrázol hatalmas könyvvel, Szent Ágostont, aki trónon ül, körötte angyalok, előtte a legyőzött ellenség csoportja fekszik a földön. Fent „elmékedéseinek tárgya”, a Szentháromság mutatkozik meg.²⁸

A nagy kép alatt egy kisebb látható: Mária és a kisdéd Jézus fogadja a királyok hódolatát. E kép vázlata Szegeden található, a Móra Ferenc Múzeumban.²⁹

A kisebb képet két oldalról két női szent vagy szimbolikus figura veszi közre: a baloldali Alexandriai Szent Katalin, kezében a vértanúságát szimbolizáló kerékkal, a másik, rózsakoszorús női szent keresztet tart a kezében, könyvet, és a könyvön egy koponya van: Szent Rozália remeteszent, palermói szerzetesnő.³⁰

Az oltár két oldalán, a falon két premontrei szent szobra látható, balra a több szakirodalom által Szent Gellértnek tartott mű,³¹ amely azonban Szent Gilbert apátot ábrázolja, a jobboldali Szent Fridericus apátot.³²

A bal oldali második mellékoltár: Szent Norbert megdicsőülése

Egy megdicsőült papot, Szent Norbertet látunk az égbe emelkedni, ahol a földről egy másik személy követi a pillantásával, akinek török szolgája van. A legyőzött eretnek figuráját a világrészeket szimbolizáló alakok veszik körül.

A nagy kép alatt egy kisebb látható: Mária és a kisdéd Jézus fogadja a pásztrok hódolatát. A kis kép baloldalán egy pálmát tartó, ékes öltözetű női szent vértanú szobra található, Szent Apollónia, akinek oldalához kígyó csúszik, egy sárkány és egy oroslán törleszkedik. A másik oldalon pedig egy koponyát tartó, kibontott hajú, vezeklő szent nő, Mária Magdolna szobra helyezkedik el.³³ Az oltár két oldalán egy-egy premontrei szent szobra látható: Ludolphus és Evermodus

²⁸ JÁVOR ANNA: *Johann Lucas Kracker*, i. m. 96.

²⁹ *Barokk művészet Közép-Európában. Utak és találkozások*. Történeti Múzeum, Budapest, 1993, 223–224. A vázlat lényegesen bensőségesebb.

³⁰ OTTO WIMMER: *Szentek szimbólumai*, Jel Kiadó, Budapest, 2008, 229.

³¹ ARADI NÓRA összefoglaló művében (*A művészet története Magyarországon*, Gondolat, Budapest, 1983, 292) mint „szent püspök” szerepel a szobor, a jászói Krausz-műveket bemutató több magyarországi internetes képtár is ezen a néven ismeri a szobrot, személyének ezzel a jászói szoborral való egyeztetése azonban félreértés: a „Gilbertus abbas Can. Ord. Pre.” felirat magyaros félreolvasása. Szent Gellért ábrázolása Türrén azonban ténylegesen megjelenik, míg Jászón nem.

³² JÁVOR ANNA szerint itt és a szemközti oltáron a premontrei rend négy püspök-szentje látható (*Johann Lucas Kracker*, i. m. 96.). Azonban közülük kettő nem volt püspök, csak apát: Gilbertus és Fridericus. Kovács András perjel hívta fel erre a figyelmünket.

³³ IGAZ RITA: *A barokk Magyarországon*, Corvina, Budapest, 2007, 124.

püspökök. Ludolphus a talpazat felirata szerint vértanú is volt: *S. Ludolphus episc. et. mart. Can. Ord. Pre.*

A harmadik jobb oldali mellékoltár: Szent János és András

A képen a cseh szent pap, Nepomuki Szent János látszik, ahogy Szent András apostol fogadja a mennyben, angyalokkal körbevéve. A földön egy széttört bilincs is látszik, a pap kezében feszület, feje körül csillag-glória. András Sauberer apát rendi neve volt, János pedig a legnagyobb cseh szent, azonkívül a festő és a szobrászművész is Johann volt.

A kijárat felé eső részen, jobb felől áll a falon kiképzett fülkében Szent József szobra a kis Jézussal.

A harmadik bal oldali mellékoltár: Szent Borbála vértanúsága

Az oltárképen egy, a középkorban igen kedvelt szent vértanú nő kivégzését látjuk: Szent Borbála lefejezésének jelenetét ábrázolja a kép, alatta egy kisebb képen egy vértanú püspök, Apor Vilmos arcképe a legújabb korból. Borbála a 14 segítő szent egyike volt.

Egy férfi szent szobra áll az oltár oldalán bal felől a fali fülkében, Pádúai Szent Antal a Kisjézussal. Más források szerint a premonstreiek kedvelt szentje, Hermann Szent József, akit szintén a Kisjézussal szoktak ábrázolni. Számunkra ez utóbbi az elfogadhatóbbnak tűnő verzió.³⁴

V. A jászói apátsági templom ikonográfiai tartalmának elemzése

1. Főoltárkép

A főoltárkép azt az evangéliumokban leírt jelenetet³⁵ ábrázolja, amikor Jézus „beavatódik”, felveszi azoknak a jelét, akik megtérnek Keresztelő János prédikációjának hatására. Innentől az ő tanítványi köréhez tartozik, a zsidó nép azon részéhez, akik hallgatnak a próféta szavára. Ugyanekkor az evangélium tanúsága szerint megnyílt az ég és Jézus szózatot hallott az égből: „*Te vagy az én szeretett fiam, akiben kedvem telik.*” Ez a pillanat egyben annak kinyilatkozása is, ami leg-

³⁴ JÁVOR ANNA: *Johann Lucas Kracker*, i. m. 99. A jászói premonstreii templom alaprajzát lásd FARBAKY Péter: *Magyar reneszánsz és barokk építészet*, BME Építészettörténeti és Elméleti Intézet, Budapest, 1982, 77.

³⁵ Mk 1,7–11; Mt 3,13–17; Lk 3,21–22.

fontosabb identitás-meghatározó viszonya: ő az Atya szeretett Fia. Az Atyaisten a kép fölött szoborként ábrázolva valóságosan is megjelenik. A festményen megjelenő történet, a szobor és a festmény kompozíciója kétszeresen felhívja a figyelmet az Atya és a Fiú viszonyára.

A képet szemlélő szerzetes az ábrázolás erőteljessége miatt könnyen belehelyezkedhet Jézus szerepébe, átéli Istennel az atya–fiúi viszonyt, amiben megéli Isten neki, teremtményének, fiának szóló feltétlen elfogadását. Mindezt az ábrázolás azzal is segíti, hogy az Atya szoborként plasztikusan térben is megjelenik a szemlélő számára, s így intenzívebben jelen van. Az apa–fiúi viszony természetesen megszólítja a szerzetesben a saját apjával való viszonyát, illetve áttételesen az előljárójával való viszonyát is. Mindezen viszonyok hiányait, sebeit az Atyaistennel való viszonya teljessé teszi: gyógyítani-segíteni tudja.

Visszalépve a képen ábrázolt történethez, azon Jézus nyer beavatást saját küldetésének lényegébe: mostantól ezt az örömhírt hirdeti. Ekkor kezdődik meg nyilvános tanítói fellépése is. Ez egyben Jézus első megjelenése a nagy nyilvánosság előtt a szinoptikusoknál. Érett, felnőtt férfiként lép fel, megmutatja magát a közösségnek, elvállalja az életfeladatát.

Ne feledjük, hogy egy lelkipásztori küldetéssel rendelkező rend tagjai nézik ezt a képet. Küldetésük az Ige hirdetésére szól. Minden egyes alkalommal, amikor erre a képre néznek, saját küldetésük erősödik meg, illetve reflektálniuk kell arra, hogy is állnak ezzel.

Jézus nyílt kiállása egy látszólag megalázó-önfeltáró rítussal kezdődik: levetkőzve áll a vízben és János vízzel öntözi a tisztulás jeléül: vagyis azok mintájára cselekszik, akik elismerik, hogy bűnösök, és rászorulnak a másik tisztítására, s azt vállalják fel, hogy védtelenek, meztelenek.

Az előtérben álló idősebb tanítványok szenvedélyes mozdulatokkal szemlélik a történetet. Az evangélium szerint ők is látták és hallották a szózatot és a galamb képében leszálló Szentlelket. Ez egyben a Szentháromság emberek előtti megjelenésének, kinyilatkoztatásának pillanata is.

A főalakot, Jézust, fény veszi körül, a fény forrása ő maga, s a sugárzás körülötte a vízen, a leplen szétárad. „*Világos mandorla fogja körül egész testét.*”³⁶

2. Szentély

A beavatási pillanat a templom leginkább szent helyén: a Szentek szentjében, frontális nézetben jelenik meg. A kinyilatkoztatás, a megnyilvánulás pillanatát

³⁶ JÁVOR ANNA: *Johann Lucas Kracker*, i. m. 92.

állítja elénk, azt a tiszta pillanatot, amikor az ember (emberré lett Isten) önanonossága és küldetése kinyilvánul. A szerzetesek számára is hivatása, elhívátása pillanata egyúttal önmaga megtalálásának pillanata is.

A szent tér ikonográfiai programjának fókuszában vagyunk: a fiatal, elhivatott férfi megkapja és elvállalja hivatását a nyilvánosság előtt: feltárul előtte küldetésének mélysége, és ezzel egyszerre kapcsolódik az előtte járókéhoz.

Jézusnak ez a tette a templomban megjelenő történeti alakok értelmezési keretét meghatározza. Minden, ami a múltból megjelenik a szerzetes előtt, örökség, melyet magára vesz és tovább ad. Ez persze nemcsak az ábrázolt örökségre igaz, hanem az élő szerzetesi közösségre, annak konkrét spirituális örökségére is.

A keresztkedési-beavatódási jelenet feletti mennyezetfreskón Keresztelő János születésének ábrázolása a beteljesült ígélet szimbóluma. Zakariás, János atyja akkor kapta az ígéletet, hogy fia születik, amikor ennek már nem volt emberileg lehetősége: Erzsébet, a felesége és ő maga is élemedett korúak voltak. Nem is hitt Zakariás az őt megszólító angyalnak, ennek ellenére mégis megélte fia születését.

Jézus a keresztkedés pillanatában a fia születéséről hírt kapó Zakariáshoz hasonlóan még az ígélet állapotában van: az Atya szeretett Fiának nevezi őt. Ez a küldetés megkapásának az ideje, pillanata: Zakariás ekkor hitetlenkedett, ennek ellenére Isten hűséges volt az ígélet teljesítésében. *A két jelenet a mennyezeti freskón és az oltárképen egymáshoz kapcsolódik: a beavatott fiatal férfi ígéletet kap, amire Isten hűsége a garancia.*

Minden beavatási szertartás meghatározó mozzanata a közösségi felelősségvállalás, küldetés elfogadása egy felsőbb hatalomtól, Istentől. A szerzeteseket, akik beléptek a templomba, újra meg újra felszólította ez a kép arra, hogy küldetésüket teljes felelősséggel vállalják, úgy, hogy maguk mögött tudhatják Isten erejét.

3. A szentély szobrai

A főoltártól jobb felé indulva még az oltáron Szent Ambrus, mellette jobb felől Szent Rókus, majd a stallumok felett, de még a szentélyben Szent Jakab apostol szobra áll. Bal felé indulva Szent Miklós még a főoltáron, majd Szent Sebestyén, végül Szent Fülöp apostol szobrai következnek.

Ha pusztán a szobrok által megjelenített képet látjuk, akkor érett, biztonságot (tudást, bölcsességet és jóságot) sugárzó főpapok figurái állnak a főoltáron, szinte az oltárkép evangéliumi jelenetének részeként, jobbra indulva pedig a pestises betegek védőszentje, Szent Rókus jelenik meg, vándorként, kutyával, akinek hatalma van a betegségek fölött. Gyógyulást ígér az alakja, ahogy vele átellenben Sebestyén átnyilazott figurája a vértanúságot jeleníti meg, a kínok bátor és hittel való elvise-

A szerzetesi férfi-beavatás – A jászói premontrei templom ikonográfiája

lését. Ugyanarra az élethelyzetre utalnak: a szenvedésre és ennek két lehetséges ki-
menetelére: gyógyulásra illetve halálra, mindkettőre egy-egy mintát adva.

A harmadik szobor-pár, a szentély legkülső részén a két apostol figurája, a za-
rándok Jakabé és Fülöpé. Apostoli tekintélyük, ugyanakkor megjelenésük egy-
szerű volta (Fülöp gyalogosan, mezítláb, Jakab saruban) érett, tekintélyes fér-
fiakként jeleníti meg őket, minden rangjelzés nélkül.

A szentély szobrai olyan férfimintákat tárnak a néző elé, amelyek az érettség,
bölcsség, tekintély, biztonság, s a szenvedés értelme és vállalása, a vele való
szembenezés világát nyitják meg, egyfajta fejlődési távlatot adnak.

4. Az első két mellékoltár

A két mellékoltár Mária életének elejéről, gyermekkoráról és lezárulásáról,
mennybevételéről, üdvözüléséről szól. Mária földi életének eseményei e kettő
között játszódtak. Az egyik a családi bázis, a biztos háttér jelenik meg, a má-
sikon életének beteljesedése, örök és megváltoztathatatlan csúcsa: mennyei di-
csősége látható.

A két oltár között állva azon a területen vagyunk, ami a ténylegesen leélt
földi élet íve: a gyerekkorból kilépett emberé a halálig, a halál utánig.

A két mellékoltár felett a betlehemi gyilkosság és Keresztelő Szent János
(meg)menekülésének jelenete látható a mennyezeten. Ez a félelmetes, horro-
risztikus jelenet és a megmenekülés ábrázolása a félelmek és *reális veszélyek mel-
lett az isteni gondviselés csodálatos védelmét, a kiválasztottakat oltalmazó atyailanyai
szeretet példáját mutatja azon terület felett, ahol a földi élet világa húzódik.*

Ez a terület egyben az is, ahol a női elem dominál, családi körben (Szent Anna,
Joachim, Mária) és megdicsőülve (Immaculata). Ez a nőiséget pozitív és spiri-
tualizált- átlényegített formában ábrázoló képi világ a szemlélő számára a női prin-
cípiummal való találkozást is lehetővé teszi. Egyrészt saját családi élményvilágát
ismeri fel és látja idealizált megjelenítésben, amivel behozhatóvá válik minden
saját élmény, másrészt az ideális nőt, az Immaculátát, a szentet, tisztát, gyönyö-
rűt látja megjelenítve a másik oldalon. *Mindez a férfiszerzetesnek segít integrálni
saját női oldalát, animáját, elfogadni, feldolgozni, megszeretni énjének „női” elemeit.*

5. A középső két oltárkép-pár

A premontrei rend nagy szentjei, Szent Norbert és Ágoston, a leginkább iden-
titást meghatározó személyek a rendi lelkiségben, a kupola alatti két oltáron
kaptak helyet. Ez a templom legfelemelőbb helye, a kupola által megkoronázva,

itt állva tárul fel a templom egész belső szerkezetének ünnepélyessége, könnyed és érzelemgazdag világa.

A premontrei rend fő mesterei, az alapító Szent Norbert és a regula írója, Szent Ágoston a templomnak ezen a központi részén megdicsőülve jelennek meg, felettük pedig Keresztelő Szent János igehirdetésének jelenete elevenül meg. Képi szinten összekapcsolódik az evangéliumi igehirdetés, a közeledő Jézusra, Messiásra való rámutatás és a premontrei rend tagjai számára az ősi premontrei rendi mesterek iránymutató tanításának állandó jelenléte. Ez a helyszín szellemileg fogja össze mindazt, ami a premontrei küldetés lényege: hirdetni a Megváltót, előkészíteni útját, tanítani, és mindezt egy pontosan meghatározott formában, a mesterektől tanult módon tenni, a szerzet kötelékében.

Ágoston és Norbert képeit négy püspökszobor veszi körül, a predellákon ábrázolt Pásztorok imádása és Királyok imádása jelenetet pedig két-két női alak, szent. Az oltárképek magasságában tehát 6 jelentős püspök látható, a szobrok statikusan, a képek mozgalmasan jelenítik meg őket. A predella magasságában azonban a Kisjézus imádásának bensőséges, családi képeit négy nőalak ékesíti. A fenti sor az eretnekek feletti győzelmet, a magasztos és összetett hitigazságon való elmélkedést, a mennyei dicsőséget ábrázolja, az alsó sor a Gyermekkel való találkozás, a bensőségesség világába vezet, ahol a hatalom és gazdagság hódol az isteni mindenhatóság előtt, magát megalázva, és az isteni Gyermek is alázasan a pásztorok körében jelenik meg. Ezen az alsóbb soron állnak őrt mintegy a női szentek, ketten koponyával, Mária Magdolna, Szent Rozália, Szent Katalin a vértanúságára utaló kerékkal, Apollónia pedig állatokkal, sárkánnyal, kígyóval, oroszlánval. A nők, koponyák, állatok világában, mondhatjuk az ösztönök, érzelmek világában az alázat, elfogadás képei jelentik a központot (a két Kisjézus imádása-jelenet), a fenti sorban pedig a stabilitás, az erő, a szellemi-lelki erő, a győzelem és dicsőség képei uralkodnak. Mindez összhangban van azzal a jelentéssel, amit a kolostor franciakertje hordoz: ez a racionalitás, az emberi szellem és tudatosság uralma a természeti vadságon.

Talán lehet ezt a test és a lélek két világára vonatkoztatni, melyek egymásra épülve, együtt jelennek meg itt. Az alsó sorban a férfiak (pásztorok, királyok) hódolnak a kisfiú alakjában testben megszületett Isten előtt, és ezzel alávetik magukat a testi mivoltból fakadó korlátnak, elfogadják mint evilág törvényét: a nemileg és testileg meghatározott valóságot.

A fenti képsor a szellemi-lelki valóság megjelenítése, az ember magasabb képességeinek, törekvéseinek, vágyainak és tudatosságának megjelenítője, ami azonban az alsó ösztönvilág, érzelmi szférá elfogadásán áll, azon alapulva bontakozik ki.

6. A hátsó két oltárkép-pár

A templomba belépőhöz legközelebb álló két oltár tematikáját többnyire a megrendelők személyes érdekeltségéből magyarázzák, mivel az építető Sauber apát András volt, így került Szent András apostol a jobb oldali mellékoltárra, mint aki fogadja a mennyben Nepomuki Szent Jánost, a barokk kor egyik legkedveltebb szentjét, és egyben a festő Johann Kracker védőszentjét. Annyi bizonyos, hogy a hagyományból nehéz megmagyarázni kettejük különös összekapcsolását.³⁷

A szemlélő két férfi találkozását látja, akik „a pályát befutva”, a mennyei dicsőségben üdvözlik egymást. Mindkettejük élete bevégzett és meggyőződésükhöz, hitükhöz, elkötelezettségükhöz hűen, vértanúként befejezett életút, ami különösen is hitelesíti személyüket. Mindkettő egyházi férfiú: apostol, pap. Megjelenítésükkel tehát egy hiteles, hűséges egyházi szolgálatot végző világ tárul a néző szeme elé.

A hűség a szemben lévő oltárkép témájával is szorosan összekapcsolódik. A Szent Borbála vértanúságát ábrázoló kép a középkor óta nagy népszerűségnek örvendő szentet állítja elénk, akit elsősorban a haldoklók védőszentjének tartanak. Azon pillanathoz kötik az ő különös segítőkészségét, amikor az ember végső hűsége tétetik próbára.

A két oltár felett, a mennyezeten pedig Keresztelő Szent János vértanúságának jelenete borul a néző fölé: tematikusan illeszkedve a két oltárképhez, azt a jelenetet ábrázolja, amikor Jánost lefejezik: életével fizet próféta szavaiért.

A hely, ahol ennek a hármasképi anyagnak az erőtere kibontakozik, a bejárat után, a karzatot éppen elhagyva, a templomba beérve az első olyan tér, ahonnan az egész templombelső feltárul, annak nagyszerű, lenyűgöző erejével. Ebben a térben a halálig való hűség szólítja meg a belépőt, aki egyszerre találkozik ennek a hűségnek a mintájával, hívásával és a templombelsőben feltáruló, hívogatóvonzó világgal. Elköteleződésre hív ez a helyszín, és az elköteleződést erősíti.

Még egy vonulata figyelemre méltó ennek a térnek: a két mellékoltár előtt a falon egy-egy Kisjézust tartó Szent József és Hermann Szent József szobor áll egy-egy fülkében. A Gyermek Jézus mint ígéret, mint küldetésre hivatott, kiválasztott kisfiú egy-egy érett, felnőtt, atyai gyengéd és erőteljes férfi kezében nyugszik. Nyilvánvaló, hogy a gyermeki lét itt biztonságban van: a fejlődése, ki-

³⁷ Kracker különösen is közel állhatott a megrendelő Sauberer apáthoz: egyéb ezt bizonyító adatokon túl különös véletlenként ugyanazon év ugyanazon napján haltak meg (1779. november 30.), különböző helyszínen. Ezt egy jászói premontrei kézirat is csodálva említi: *Rendtört.* Cs. J. M. nov. O.C.Praem. 1941/1942. Kovács András jászói perjel szíves közlése.

bontakozása biztosított, mintát és távlatot kap az őt hordozó felnőtt férfiak által. Másrészt a szemlélő szerzetes apai érzéseit teszi átélhetővé.

A bejáratnál hangsúlyosan megjelenő két gyermek-ábrázolás a fejlődés, növekedés belső képét érinti meg a belépőben, az ehhez szükséges biztonságot, szeretetet és az erre való ráhagyatkozást, bizalmat.

ITT FÉRFIAK ÉLTÉK LE ÉLETÜKET

A templom plasztikus és képi ábrázolásait sorba véve rámutattunk arra, hogy milyen jelentést hordoznak, hordozhatnak a szerzetesek/szemlélők számára ezek az alkotások. Vagyis az alkotásokból tekintettünk a szemlélő felé.

Azonban érdekes lehet kiindulni magából a szemlélőből: abból a szemlélőből, aki évszázadok hosszú során át e térben élt. Olyan férfi ő, aki egy teljes életet él le ezen falak között. Ennek az életnek a folyamat-jellegét megragadhatjuk azzal, ha Erikson személyiségfejlődési modelljét követve végigmegyünk azokon a lényeges fordulópontokon, kríziseken, melyeket átéltek az itt élő szerzetesek. S közben megvizsgáljuk, hogy a körülöttük lévő ábrázolások hogyan segítették/segíthetik őket ezen krízisek megoldásában: miként váltak a férfi-beavatás lépcsőfokaivá.

Ennek kifejtésére itt nincs mód: összegezve azonban fontos megállapítanunk, hogy különösen a korai gyermekkor bizalom-krízisét, a pubertás identitás-krízisét és az időskor saját élet-értékelési krízisét segíti-gyógyítja kiemelten a jászói szent tér szakrális szimbólum-rendszere: ezekkel kapcsolatos a legtöbb ábrázolás.

A kolostorban élő szerzetesek férfiak. Fontos azt is megvizsgálni, hogy sajátos férfi identitásuk kialakításában segítették-e őket a kolostor ábrázolásai? Erre a választ úgy keressük, hogy Richard Rohr szemléletét követve a férfi identitás kifejlődésének főbb mozzanatait tekintjük végig, vizsgálva, hogy a kolostor mit üzen ezekkel kapcsolatban.

A FÉRFI ÚTJAI

A következőkben Richard Rohr ferences szerzetes gondolaihoz kapcsolódunk.³⁸ Rohr a férfi fejlődésének útját és beavatását fogalmazza újra gyakorlatban és el-

³⁸ RICHARD ROHR: *A Férfi Útja*, Ursus Libris, Budapest, 2001; ID.: *A Férfi Útja II*, Ursus Libris, Budapest, 2004; ID.: *Adam's Return: The Five Promises of Male Initiation*, Crossroad Publishing Co, U. S., 2004.

A szerzetesi férfi-beavatás – A jászói premontrei templom ikonográfiája

méletben. Az ezzel kapcsolatos megfontolások szorosan ide tartoznak, hiszen férfi szerzetesek személyiségének fejlesztését fedeztük fel a kolostor vizuális programjában.

Rohr a férfi személyiségének fejlődésében kettős mozgást vél felfedezni. Mindkettő szembe megy azzal a sztereotípiával, amit a társadalom a férfiszerepben megfogalmaz. Ez a sztereotípiát egy olyan társadalmi szerep, mely elfogadottságával nagy csábítás minden férfi számára.

A sztereotípiától való függetlenedés első útja a férfi számára saját női oldalának felfedezése. A belső érzékenység, az empátia, az érzések, az intuíció önmagában való felfedezése, értékelése és használata. Ezt általában a nőekkel való találkozás és kapcsolat közben fedezheti fel a férfi.

A kolostorban élő szerzetesek számára ez a Mária-kultuszban adatik meg. A máriás lelkület kialakítása ezeknek a női erényeknek a megjelenését szolgálják a férfi szerzetesben.

A jászói templomban az első mellékoltárpár jeleníti meg ezt a lehetőséget. Fel kell hívnunk azonban a figyelmet arra, hogy ebben a szakrális térben ez a mozzanat kevésbé hangsúlyos, mint más premontrei templomokban, pl. Csornán.

A templom hátsó részében, vagy másként szemlélve: a bejáratnál található két szobor, amelyben két férfi szent kisdedet tart, szintén a férfi női oldalát jeleníti meg, engedélyt adva a szerzetesnek arra, hogy ilyen irányú – tulajdonképpen hagyományosan nőiesnek tartott, gyengéd – érzéseit megélje.

*A másik, illetve második utat Rohr Keresztelő Szent János útjának nevezi. Ennek megjelenítése igen hangsúlyos a jászói templomban. Ez az út a vadsággal való találkozás útja. Ez a vadság szólítja Jánost a pusztába, ez állítja szembe a társadalom kétszínűségével, ez ad erőt neki arra, hogy kimondja az igazságot és bűnbánatra szólítson fel mindenkit. Ez a vadság, agresszió tud pusztító lenni, ami megjelenik a betlehemi gyermekgyilkosságban (itt ez a jelenet csak jelzés-szerűen látható: az előle a pusztába menekülő csecsemő János és anyja freskóján), vagy néhány durva, vad ószövetségi jelenetben (pl. Illés hatására az ál-próféták meggyilkolása [1Kir 18,40], vagy Elizeus átka és az öt csúfoló fiúk halála [2Kir 2,24]), és tud prófétai személyiségeknek erőt adni, akiknek sorába tartozik János is. De még így is veszélyes, mert áttör minden társadalmi és vallási struktúrát. Ezért az egyházak tanításában nem is nagyon hangsúlyos. S talán nem véletlen, hogy az Egyház *Anyaszentegyház*, aki magához öleli fiait, rossz esetben magához köti, és nem engedi találkozni saját vadságukkal, saját prófétai mivoltukkal.*

Ebben a templomban a Keresztelő János képviselte út nagyon kifejezett, és az előbbieken alapján veszélyesen hangsúlyos. Alig képzelhető el, hogy ne volna az építetett tudatos programjának része. És természetesen a szent térben egyértelmű a jelzés: aki erre az útra lép, a vértanúság felé tesz lépéseket.

E férfi vad energia előhívásának és teremtő mederbe való terelésének eszköze a beavatási rítus. Épp ez a témája a főoltár képének. Jézus ezzel elszakad anyai környezetétől, otthonától, amit később kifejezetté is tesz az evangéliumokban („Ki az én anyám, és kik az én rokonaim?”, Mt 12,46–50). Az Atyához kötődik, világossá válik identitása, betagozódik a bűnbánók közösségébe, és egyértelművé válik előtte ottani küldetése. Szimbolikus újjászületés ez, ahogy az ember gyermekien meztelenül, semmit sem birtokolva újjáéled. Mindez ott a képen.

A szerzetesek örökfogadalma bizonyos értelemben ezt a pillanatot mintázza. Ebben a templomi környezetben viszont nyilvánvalóan feltárul ennek a rítusnak teljes jelentése.

*Rohr szerint a férfiak fejlődésének legnagyobb akadálya az apák hiánya és az apáktól elszenvedett sebek.*³⁹ Hiszen az apa az, aki először kimondja egy fiúnak, hogy férfi vagy, az utódom, férfi energiám örököse, és ez jól van így. Ha ez nem hangzik el, mert vagy nincs apa, vagy ez az apa rossz, akkor alig gyógyuló halálos sebeket szenved a fiú.

A főoltárképen azonban minden szerzetes megkaphatja apai sebeire a gyógyulást: a képen az a jelenet jelenik meg hatalmas, lenyűgöző és ellenállhatatlan formában, amikor az Atya így szól a fiához: „Te vagy az én szeretett Fiam...”

Amikor most végigjártuk a templomot, természetesen nem állítjuk, hogy Richard Rohr lélektani szemléletét ismerték az építetők. Azonban a férfi második, próféta vadsággal kapcsolatos útja annyira erőteljesen jelenik meg a jászói templom ábrázolásaiban, s olyan meghatározónak tűnik ikonográfiai programjában, hogy szinte egyértelmű szerzői szándékot feltételez.

Amint említettük, Jászó a fiatal szerzetesek nevelésének helye is volt. Az igen átgondolt tematikával rendelkező épület mindenképpen teljes emberségük kibontakozásában segítette a benne élőket.

³⁹ Vö. RICHARD ROHR: *A Férfi Útja II.*, i. m. 95–101.